

دانشگاه اصفهان
دانشکده علوم اداری و اقتصاد
گروه علوم سیاسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی

بررسی تطبیقی رویکرد آیت‌الله بروجردی، آیت‌الله کاشانی و نواب صفوی در قبال
تحولات سیاسی ایران (شهریور ماه ۱۳۲۰ تا دی ماه ۱۳۳۴)

استاد راهنما:

دکتر حسین هرسیچ

دکتر حسین مسعودنیا

پژوهش‌گر:

مریم ربانی

اسفند ماه ۱۳۹۱

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و
نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع این پایان‌نامه متعلق
به دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان
دانشکده علوم اداری و اقتصاد
گروه علوم سیاسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی

بررسی تطبیقی رویکرد آیت الله بروجردی، آیت الله کاشانی و نواب صفوی درقبال
تحولات سیاسی ایران (شهریور ماه ۱۳۲۰ تا دی ماه ۱۳۳۴)

در تاریخ ۱۳۹۱/۱۲/۱۹ توسط هیات داوران زیر بررسی و با درجه **خوب** به تصویب رسید.

امضا
امضا
امضا
امضا

- ۱- استاد راهنمای پایان نامه دکتر حسین هرسیج با مرتبه علمی دانشیار
- ۲- استاد راهنمای پایان نامه دکتر حسین مسعودنیا با مرتبه علمی استادیار
- ۳- استاد داور داخل گروه دکتر سیدجواد امام جمعه زاده با مرتبه علمی دانشیار
- ۴- استاد داور خارج از گروه دکتر اللهیاری با مرتبه علمی دانشیار

امضای مدیر گروه

شکر و قدردانی

در این جابر خود لازم می‌دانم تا از تمامی کسانی که مراد انجام این پژوهش یاری نموده‌اند شکر کنم. سپاس بی‌پایان خود را در ابتدا به محضر اساتید محترم جناب آقای دکتر حمید و جناب آقای دکتر مسعود نیا ابراز می‌نمایم که رسم پژوهش و اندیشیدن را صورتان به من آموختند و سخاوتمندانند اندیشه‌هایم که تقدیر و راهنمایی‌های دقیق خود را در اجرای پژوهش حاضر

مبذول داشته‌اند.

من پاس و قدردانی از پدر و مادرم که هدایت‌گر من به راه تحصیل بوده‌اند

تقدیم به همسر عزیزم که تألیف این نیزم چون تمام صفحات زندگی‌ام با همراهی و بهمدلی او

میسر شده است.

چکیده

روحانیت تشیع در طول تاریخ حیاتش همواره نسبت به مسائل سیاسی زمان خود عکس العمل نشان داده است؛ لکن در نوع ارزیابی از محیط اجتماعی و کنش دارای اختلاف نظر بوده و در نتیجه رویکردهای مختلفی در میان روحانیت نسبت به سیاست وجود داشته و دارد.

سوال اصلی که این پژوهش بر مبنای آن شکل گرفت این بود که روحانیت در قبال مسائل سیاسی سالهای شهرریور ۱۳۲۰ تا دیماه ۱۳۳۴ ه.ش چه رویکردی اتخاذ نموده است؟ البته در میان قشر روحانی، مطالعه بر آیت الله بروجردی، آیت الله کاشانی و نواب صفوی به عنوان سه روحانی شاخص که دارای اختلاف مواضع آشکار بودند متمرکز گردید. چارچوب نظری در این پژوهش، گونه شناسی یرواند آبراهامیان از روحانیت (۵۷-۱۳۴۲ ه.ش) می باشد. وی روحانیون این دوره را از لحاظ رویکرد سیاسی به سه دسته (محتاط غیر سیاسی، مخالف میانه رو و مخالف تندرو) تقسیم نموده است. در این پژوهش مقایسه ای، داده های تاریخی با مراجعه به کتب، مجلات و اسناد تاریخی گردآوری شده است. با بررسی حیات سیاسی اجتماعی سه روحانی می توان گفت: آیت الله بروجردی در مواجهه با مسایل سیاسی رویکردی ارشادگونه اتخاذ نموده و در سیمای یک روحانی کمتر سیاسی ظاهر گشته است. در کارنامه سیاسی آیت الله کاشانی، فعالیت حزبی، مطبوعاتی و پارلمانی به چشم می خورد. وی را می توان یک فعال سیاسی که در چارچوب قانون اساسی فعالیت می کرد دانست. با در نظر گرفتن مشی مسلحانه، اعلامیه های تند و انتشار کتاب "راهنمای حقایق"، شهید مجتبی نواب صفوی یک فعال سیاسی مخالف و خواهان تشکیل حکومت دینی بوده است.

واژگان کلیدی: روحانیت، شهرریور ۱۳۲۰، ملی کردن نفت، مطالعات تطبیقی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: کلیات پژوهش
۱-۱	شرح و بیان مساله
۳	۲-۱ مفاهیم کلیدی
۳	۱-۲-۱ آیت الله بروجردی (۱۳۴۰-۱۲۵۳ ه.ش).....
۳	۲-۲-۱ آیت الله کاشانی (۱۳۴۰-۱۲۶۱ ه.ش).....
۳	۳-۲-۱ فداییان اسلام.....
۴	۴-۲-۱ شهریور ۱۳۲۰ ه.ش.....
۴	۵-۲-۱ جنبش ملی کردن صنعت نفت
۴	۶-۲-۱ مطالعات تطبیقی
۴	۳-۱ ضرورت و اهمیت پژوهش
۵	۴-۱ اهداف پژوهش
۵	۵-۱ سؤالات پژوهش
۶	۶-۱ روش پژوهش
	۱-۶-۱ نوع مطالعه و روش بررسی فرضیه‌ها و یا پاسخ‌گویی به سؤالات (توصیفی، تجربی، تحلیل محتوا، اسنادی، تاریخی و ...)
۶	۲-۶-۱ ابزار گردآوری داده‌ها (پرسش‌نامه، مصاحبه و ...)
۷	۳-۶-۱ ابزار تجزیه و تحلیل.....
۷	۷-۱ پیشینه و تاریخچه پژوهش
۱۰	۸-۱ سازمان‌دهی پژوهش
	فصل دوم: ادبیات پژوهش
۱۱	۱-۲ عمده‌ترین جریان‌های سیاسی ایران پس از شهریور ۱۳۲۰ ه.ش.....
۱۴	۲-۲ چارچوب نظری
۱۴	۱-۲-۲ گونه‌شناسی رسول جعفریان.....
۱۵	۲-۲-۲ گونه‌شناسی علی‌داری
۱۶	۳-۲-۲ گونه‌شناسی برواند آبراهامیان

فصل سوم: بررسی حیات سیاسی - اجتماعی آیت الله بروجردی

۱-۳	مقدمه.....	۱۹
۲-۳	اقدامات عمرانی و فرهنگی آیت الله بروجردی.....	۲۱
۳-۳	مبارزه با فرقه سیاسی بهائیت.....	۲۳
۴-۳	جلسه محرمانه با علمای نجف در خصوص همراهی با نهضت حاج آقا نورالله اصفهانی.....	۲۵
۵-۳	همراهی با آیت الله قمی در اجرای درخواست ۵ ماده‌ای.....	۲۷
۶-۳	تحریم انتخابات دوره پانزدهم مجلس شورای ملی و اضمحلال فرقه دموکرات آذربایجان.....	۲۸
۷-۳	موضع‌گیری در قبال فداییان اسلام.....	۲۸
۸-۳	اعلام موضع در قبال فعالیت سیاسی روحانیون پس از سوءقصد به شاه در سال ۱۳۲۷.....	۳۰
۹-۳	سکوت در قبال نهضت ملی شدن صنعت نفت و کودتای ۲۸ مرداد.....	۳۰
۱۰-۳	مخالفت با اقدامات ضد اسلامی شاه.....	۳۴
۳۷	جمع بندی.....	۳۷

فصل چهارم: بررسی حیات سیاسی اجتماعی آیت الله کاشانی

۱-۴	مقدمه.....	۳۸
۲-۴	فعالیت‌های سیاسی آیت الله کاشانی در عراق (تا سال ۱۳۰۰ ه. ش.).....	۴۰
۳-۴	فعالیت‌های سیاسی آیت الله کاشانی از سال ۱۳۰۰ تا شهریور ۱۳۲۰.....	۴۱
۵-۴	فعالیت‌های سیاسی آیت الله کاشانی در جریان ملی کردن صنعت نفت (۱۳۲۹).....	۴۲
۴-۴	فعالیت‌های سیاسی آیت الله کاشانی در دوران پس از شهریور ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۹.....	۴۳
۶-۴	فعالیت‌ها و مواضع سیاسی آیت الله کاشانی در دوران نخست‌وزیری مصدق.....	۴۶
۷-۴	موارد اختلاف دکتر مصدق و آیت الله کاشانی.....	۴۸
۸-۴	موضع‌گیری آیت الله کاشانی در برابر حکومت کودتا.....	۴۹
۹-۴	اندیشه سیاسی آیت الله کاشانی.....	۵۱
۵۶	جمع بندی.....	۵۶

فصل پنجم: بررسی حیات سیاسی اجتماعی شهید مجتبی نواب صفوی

۱-۵	مقدمه.....	۵۷
۲-۵	تشکیل جمعیت فداییان اسلام.....	۵۸

عنوان	صفحه
۳-۵ ویژگی‌های جمعیت فداییان اسلام	۶۰
۱-۳-۵ تعهد فداییان اسلام به مبانی شرعی و حس مسئولیت‌پذیری دینی	۶۰
۲-۳-۵ نگاه حداکثری فداییان اسلام به دین اسلام	۶۱
۳-۳-۵ اصول فکری فداییان اسلام	۶۲
۴-۳-۵ گستره تأثیر فداییان اسلام	۶۲
۵-۳-۵ استفاده از نیروهای به اصطلاح دانش‌مشتی جامعه	۶۳
۶-۳-۵ شاه، محور مبارزه فداییان اسلام	۶۳
۷-۳-۵ فداییان اسلام؛ یک سازمان سیاسی - نظامی	۶۴
۴-۵ ممانعت از تشییع جنازه رضاخان	۶۶
۵-۵ اهتمام به مسأله فلسطین	۷۰
۶-۵ همکاری نواب صفوی با آیت‌الله کاشانی	۷۰
۱-۶-۵ گردهمایی در حمایت از مردم فلسطین	۷۰
۲-۶-۵ تحت فشار قرار دادن هژیر برای استعفا از نخست‌وزیری؛	۷۱
۳-۶-۵ همکاری آیت‌الله کاشانی و نواب صفوی در انتخابات مجلس شانزدهم؛	۷۱
۴-۶-۵ همکاری آیت‌الله کاشانی و نواب صفوی در جریان ملی شدن صنعت نفت؛	۷۴
۷-۵ فداییان اسلام و نواب صفوی بعد از کودتای ۲۸ مرداد	۷۶
۸-۵ تألیف و انتشار کتاب «اطلاعیه ای از برنامه انقلابی فداییان اسلام»	۷۶
۹-۵ اندیشه نواب صفوی در آینه سخنرانی‌هایش	۸۶
۱۰-۵ مقایسه رویکردهای سه روحانی	۹۰
۱-۱۰-۵ دیدگاه سه روحانی در قبال ولایت فقیه و تشکیل حکومت اسلامی	۹۰
۲-۱۰-۵ بررسی مقایسه‌ای دیدگاه ۳ روحانی در قبال ملی شدن صنعت نفت	۹۷
۳-۱۰-۵ دیدگاه سه روحانی در قبال مسأله فلسطین	۹۹
۴-۱۰-۵ دیدگاه سه روحانی در باب وحدت اسلامی	۹۹
۵-۱۰-۵ اجرای احکام اسلام در سطح جامعه	۱۰۱
۶-۱۰-۵ روحیه استعمارستیزی	۱۰۲
نتیجه‌گیری	۱۰۴
پیوست‌ها	۱۰۵
منابع و مأخذ	۱۱۷

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱ شرح و بیان مساله

در تاریخ معاصر ایران، روحانیت شیعه با تکیه بر جایگاه بی‌بدیلش در میان مردم، نقش اساسی در ایجاد و رهبری بسیاری از حرکت‌های سیاسی - اجتماعی داشته‌است. با نگاهی گذرا به حرکت‌های ۱۵۰ سال گذشته درمی‌یابیم که قشر روحانی علی‌رغم پایگاه فکری یک‌سان، در قبال مسائل مختلف موضع واحد نداشته‌است. بارزترین نمونه این امر در جریان مشروطه است که برخی از علما طرفدار "مشروطه مشروعه" و برخی دیگر طرفدار "مشروطه" بودند. همین تفاوت رویکرد در سال‌های بعد در جریان ملی شدن صنعت نفت و هم‌چنین در حرکت مردم در جریان انقلاب اسلامی نیز وجود داشته و تاکنون نیز ادامه دارد.

سه تن از روحانیونی که در شرایط زمانی و مکانی واحد، مواضع کاملاً متفاوتی در قبال مسائل سیاسی اتخاذ کرده‌اند، آیت‌الله بروجردی، آیت‌الله کاشانی و نواب صفوی هستند. آیت‌الله بروجردی با اجتناب از ورود مستقیم به مسائل سیاسی رویکرد "ارشادی" را در پیش گرفت؛ آیت‌الله کاشانی به تعامل با دربار و حکومت وقت پرداخت و مرحوم نواب صفوی اقدام به مبارزه مسلحانه برای تشکیل حکومت اسلامی نمود.

آیت‌الله بروجردی مانند سایر اساتید و فقهای پیش از خود نگاهی حداکثری به اسلام داشت، او دین را همراه بشر در تمامی حوزه‌های خصوصی و عمومی می‌دانست و بر پایه معارف و باورهای شیعی که محصول فعالیت

علمای پیشین بود، نظریات سیاسی خود را بیان می‌کرد. لذا از این‌که به صراحت بیان کند سیاست عین دیانت و از شتون آن به حساب می‌آید ابایی نداشت ولی در عین حال از ورود مستقیم به مسایل سیاسی اجتناب می‌ورزید. آیت‌الله کاشانی با آن‌که مفهوم کلی حکومت اسلامی را مدنظر داشت و حتی در یکی از مصاحبه‌هایش به آن اشاره کرد ولی توضیح شفافی از آن در هیچ‌کجا ارائه نکرد و تأکید عمده او، مشروطیت و قانون اساسی بود، لذا آن‌چه که در نهایت از اعلامیه‌ها و سخنرانی‌های او به دست می‌آید انعکاس طرز فکر علمایی است که قانون اساسی مشروطیت را با طرح تئوریک نائینی پذیرفته‌اند.

اولویت تلاش‌های سیاسی آیت‌الله کاشانی مبارزه با استعمار بود که آن را سرچشمه سایر مشکلات جامعه از جمله موارد زیر می‌دانست: جدایی دین از سیاست، از بین رفتن آزادی احکام و تعالیم اسلامی، توسعه مکاتب الحادی، غارت و چپاول منابع کشور، از بین رفتن استقلال ملت‌ها، ایجاد تفرقه میان مسلمانان، از بین رفتن آزادی انتخابات، جلوگیری از آبادانی کشور و...؛ لذا برای پیش بردن این مبارزه در داخل و خارج از ایران و کسب موفقیت چندان اصراری بر اجرای احکام دینی به صورت گسترده در جامعه نداشت و به دولت در این باره فشار قابل توجهی وارد نمی‌کرد. او سعی می‌کرد نهضت خود را به جای آن‌که مانند فداییان اسلام بنیادگرایانه سازد، ضد استعماری کند تا گروه و افراد بیش‌تری را جذب نماید.

نواب صفوی برای رسیدن به جامعه دینی سه نهاد مهم و تاثیرگذار در جامعه را شناسایی کرده بود و اعتقاد داشت در ابتدا باید آن سه، یعنی سازمان روحانیت، دولت و مجلس اصلاح شود تا سپس از روی آن‌ها اصلاحات و برنامه‌های مورد نظر در جامعه برای نیل به جامعه دینی به اجرا درآید. در مجموع برنامه‌های نواب صفوی را می‌توان در چهار مورد زیر خلاصه کرد: ایجاد حکومت دینی (با اصلاح کارکردها و برنامه‌های وزارت‌خانه‌ها و نهادهای حکومتی مانند مجلس و دربار و...)، بازسازی سازمان روحانیت (با اصلاح موارد درسی، بهره‌گیری از روش‌های تبلیغی جدید و...)، گسترش تربیت و آموزش اسلامی (با اولویت پرورش بر آموزش) و مبارزه با مظاهر فساد و بی‌دینی (اسماعیلی، ۱۳۸۶: ۷-۲۷۱).

در این پژوهش با نگاهی جریان‌شناسانه به روحانیت، هدف، تبیین این مهم است که آیا می‌توان آیت‌الله بروجردی را در جریان اسلام سنتی قرار داد و آیت‌الله کاشانی و نواب صفوی را در جریان اسلام معترض دانست با این تفاوت که کاشانی را به دلیل استفاده از روش‌های مسالمت‌آمیز یک روحانی مخالف میانه‌رو بخوانیم و نواب صفوی را به دلیل تلاش برای تشکیل یک حکومت جدید در زمره روحانیت مخالف تندرو و رهبر این گروه از روحانیت بدانیم.

محدوده تاریخی مورد مطالعه در این پژوهش، شهریور ۱۳۲۰ ه.ش تا دیماه ۱۳۳۴ ه.ش می باشد در شهریور ۱۳۲۰، رضاخان با ورود متفقین به ایران برکنار شد در نتیجه فضا برای فعالیت دوباره افراد، گروهها و احزاب سیاسی و البته طیف روحانی فراهم گردید.

با شهادت نواب صفوی رهبر فداییان اسلام در سال ۱۳۳۴ ه.ش، مبارزه برای برپایی حکومت اسلامی تا زمان امام خمینی (ره) رنگ باخت. هم چنین آیت الله کاشانی به علت کهولت سن و بیماری و البته سرخوردگی از شکست نهضت از سال ۱۳۳۲ ه.ش به بعد رفته رفته خانه نشین شده و فعالیت سیاسی چشمگیری نداشت. شاه نیز که پس از کودتا دلگرم به پشتیبانی آمریکا است، به تدریج فاصله خود را با مرجعیت بیشتر می کند همین امر موجب کاهش تدریجی ارتباط آیت الله بروجردی با دربار و کم رنگ شدن رویکرد ارشادی ایشان می گردد.

عمده ترین تحولات این دوره (۳۴-۱۳۲۰ ه.ش)، نهضت ملی شدن نفت می باشد البته در کنار آن رویکرد ۳ روحانی در قبال افراد و گروههای انحرافی (همچون بهائیت و کسروی)، فعالیتهای غیر اسلامی در بارپهلوی و مساله فلسطین بررسی می شود.

۲-۱ مفاهیم کلیدی

۱-۲-۱ آیت الله بروجردی (۱۳۴۰-۱۲۵۳ ه.ش)

وی مرجع بلامنازع شیعیان از سال ۱۳۲۶ ه.ش تا ۱۳۴۰ ه.ش بود. در سال ۱۳۲۵ به دعوت علمای قم به این شهر آمد و زعامت آن را برعهده گرفت و به گسترش و توسعه حوزه علمیه قم پرداخت (ابوالحسنی، ۱۳۸۴: ۱۰۵-۱۰۱).

۲-۲-۱ آیت الله کاشانی (۱۳۴۰-۱۲۶۱ ه.ش)

وی شأن مرجعیت داشت ولی هیچ گاه رساله نوشت و عمر خود را صرف مبارزه سیاسی خصوصا با استعمار انگلیس نمود. وی در جریان مبارزات ملی شدن نفت، رهبری مذهبی جنبش را برعهده داشت (مدنی، ۱۳۸۳: ۵۱-۴۸).

۳-۲-۱ فداییان اسلام

فداییان اسلام یک گروه یا گرایش مذهبی - انقلابی بود که از سال ۱۳۲۴ ه.ش فعالیت خود را آغاز کرد. رهبر این گروه سید مجتبی میرلوحی معروف به نواب صفوی بود. این گروه پس از اقدام نواب صفوی برای ترور کسروی شکل گرفت. از مهم ترین اهداف این جمعیت تشکیل حکومت اسلامی بود (جعفریان، ۱۳۸۲: ۱۰۴). پس

از پیوستن ایران به پیمان سنتو فداییان اسلام که علاء (نخست وزیر وقت) را عامل پیوستن ایران به این پیمان می دانستند اقدام به ترور وی کردند که ناکام ماند. به دنبال این اقدام نواب صفوی و اعضای اصلی فداییان اسلام دستگیر، محاکمه و در ۲۷ دی ۱۳۳۴ تیرباران شدند. با شهادت رهبر و اعضای اصلی آن، گروه‌هایی مانند هیأت مؤتلفه اسلامی مشی نواب صفوی و طرفدارانش را در مبارزات سیاسی درپیش گرفتند (فیض‌اللهی، ۱۳۸۸: ۸۰-۶۷).

۱-۲-۴ شهریور ۱۳۲۰ ه.ش

شهریورماه ۱۳۲۰ (۱۹۴۳) و در میانه جنگ جهانی دوم متفقین (انگلستان، شوروی و آمریکا) به بهانه وجود تعداد زیادی از نیروهای آلمانی از شمال، جنوب و غرب به ایران حمله کردند و با فشار انگلیسی‌ها در ۲۵ شهریور رضاخان مجبور به استعفا و ترک ایران شد و پسرش محمدرضا به جای وی بر تخت سلطنت نشست (حسینیان، ۱۳۸۴: ۱۸-۱۷).

۱-۲-۵ جنبش ملی کردن صنعت نفت

حرکت مردم ایران به رهبری آیت‌الله کاشانی و دکتر مصدق در جهت مبارزه با سلطه انگلستان بر منابع نفتی ایران که از سال ۱۳۲۹ ه.ش آغاز گردید و با تصویب قانون ملی شدن نفت در سراسر کشور به پیروزی رسید.

۱-۲-۶ مطالعات تطبیقی

یکی از روش‌های پژوهش کمی و کیفی که در آن دو یا چند متغیر یا فرایند همگون که می‌توانند نمونه‌ها و موارد محسوس یا نامحسوس باشند بررسی می‌شوند با این هدف که با توصیف و تبیین اشتراک‌ها و اغلب تفاوت‌ها بتوان آن پدیده‌ها را شناسایی کرد و به تفسیرها و احتمالات تعمیم‌های تازه دست یافت.

۱-۳ ضرورت و اهمیت پژوهش

در طول تاریخ ایران به خصوص از جنبش مشروطه به این سو روحانیت نقش به‌سزایی در تحولات سیاسی داشته است؛ چرا که روحانیت شیعه بر اساس استنباطی که از موازین فقهی دارد عمدتاً سیاست را از دیانت جدا نمی‌داند و خود را موظف به ورود در مسائل سیاسی می‌بیند. به همین دلیل بررسی تاریخ معاصر ایران بدون در نظر گرفتن نقش روحانیت امکانپذیر نمی‌باشد.

از شهریور ۱۳۲۰ ه.ش تا کودتای ۲۸ مرداد، دورانی است که محمدرضا پهلوی به دنبال تثبیت قدرت خود به مانند پدر است ولی با مقاومت گروه‌ها و احزاب سیاسی و از جمله روحانیت مواجه می‌گردد.

نگاهی اجمالی به به اوضاع سیاسی این دوره مبین این است که گروه مورد بحث (روحانیت) نیز در مواجهه با شرایط سیاسی یکسان عمل ننموده اند. به طور مثال در جریان ملی شدن نفت، فداییان اسلام به اصلاح اساسی وضع موجود از طریق تشکیل حکومت اسلامی می اندیشیدند، آیت الله کاشانی به مبارزه پارلمانی برای کوتاه کردن دست انگلستان از منابع نفتی پرداخت و آیت الله کاشانی رویه سکوت در پیش گرفت.

داده‌های نهایی این پژوهش علاوه بر این که نمایی مقایسه‌ای از مواضع آیت الله بروجردی، آیت الله کاشانی و نواب صفوی ارائه می‌دهد، به بررسی علل این تفاوت مواضع از منظر فقهی، شخصیتی و درک و تحلیل سیاسی می‌پردازد.

امید است نتایج حاصل از این پژوهش بتواند الگویی ارائه دهد تا به وسیله آن به بررسی علل تفاوت رویکرد روحانیت در قبال مسائل سیاسی از جمله دوران مشروطه و انقلاب اسلامی پرداخته شود و نیز ابزاری در جهت پیش‌بینی مواضع روحانیون در مسایل سیاسی مبتلا به جامعه در آینده باشد.

۱-۴ اهداف پژوهش

پژوهش حاضر در پی تحقق اهداف زیر است:

۱-۴-۱ تبیین مواضع آیت الله بروجردی، آیت الله کاشانی و نواب صفوی در قبال مسائل سیاسی در محدوده زمانی

پس از شهریور ۱۳۲۰ ه.ش تا دی ۱۳۳۴

۱-۴-۲ تشریح وجوه اشتراک و افتراق مواضع آیت الله بروجردی، آیت الله کاشانی و نواب صفوی در قبال

تحولات سیاسی پس از شهریور ۱۳۲۰

۱-۴-۳ تبیین جایگاه هر کدام از سه روحانی مذکور در یک گونه‌شناسی سیاست محور از جریان‌های اسلامی

۱-۵ سؤالات پژوهش

این پژوهش به سؤالات زیر پاسخ خواهد داد:

۱-۵-۱ آیت الله بروجردی، آیت الله کاشانی و نواب صفوی در قبال مسائل سیاسی در محدوده زمانی شهریور ۱۳۲۰

تا مرداد ۱۳۳۲، چه رویکرد و موضعی اتخاذ کرده بودند؟

۱-۵-۲ آیت الله بروجردی، آیت الله کاشانی و نواب صفوی در قبال نهضت ملی کردن نفت، چه رویکرد و موضعی

اتخاذ کرده بودند؟

۱-۵-۳ آیت‌الله بروجردی، آیت‌الله کاشانی و نواب صفوی در قبال سیاست‌های غیر اسلامی حکومت پهلوی، چه رویکرد و موضعی اتخاذ کرده بودند؟

۱-۵-۴ آیت‌الله بروجردی، آیت‌الله کاشانی و نواب صفوی در قبال مساله فلسطین، چه رویکرد و موضعی اتخاذ کرده بودند؟

۱-۵-۵ آیت‌الله بروجردی، آیت‌الله کاشانی و نواب صفوی در قبال تشکیل حکومت اسلامی، چه دیدگاهی داشتند؟

۱-۵-۶ وجوه اشتراک و افتراق مواضع آیت‌الله بروجردی، آیت‌الله کاشانی و نواب صفوی در قبال مسایل سیاسی چه بوده است؟

۱-۵-۷ دلایل تفاوت مواضع آنها چه بوده است؟

۱-۵-۸ آیا می‌توان از گونه شناسی یرواند آبراهامیان در باب رویکرد سیاسی روحانیت در محدوده ۵۷-۱۳۴۲ ه.ش، برای شناخت رویکرد روحانیت (۳۴-۱۳۲۰ ه.ش) استفاده کرد؟

فرضیه ما در این پژوهش این است که آیت‌الله بروجردی یک روحانی دارای مواضع ارشادگونه در رابطه با حکومت و البته کمتر سیاسی، آیت‌الله کاشانی یک فعال سیاسی در چارچوب قانون اساسی و نواب صفوی یک مخالف سیاسی خواهان تشکیل حکومت اسلامی بوده اند.

۱-۶ روش پژوهش

۱-۶-۱ نوع مطالعه و روش بررسی فرضیه‌ها و یا پاسخ‌گویی به سؤالات (توصیفی، تجربی، تحلیل محتوا، اسنادی، تاریخی و ...)

پژوهش حاضر یک مطالعه تطبیقی است که برای بررسی صحت و سقم فرضیه‌ها از روش اسنادی (مراجعه به کتب، مجلات، اسناد تاریخی و ...) استفاده شده است. در مطالعه تطبیقی علاوه بر این که اطلاعات جمع‌آوری شده به صورت توصیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند با یکدیگر مقایسه نیز می‌شوند. (طاهری ۱۳۸۴: ۱۹۰).

۱-۶-۲ ابزار گردآوری داده‌ها (پرسش‌نامه، مصاحبه و ...)

گردآوری داده‌ها در این پژوهش به وسیله فیش‌برداری از کتب، مجلات، اسناد، روزنامه‌ها و پایگاه‌های اینترنتی می‌باشد.

۱-۶-۳ ابزار تجزیه و تحلیل

آبراهامیان در کتاب "ایران بین دو انقلاب" یک گونه‌شناسی از روحانیت پس از سال ۱۳۴۲ ارائه می‌دهد و در آن روحانیت را به سه گروه کلی «محتاط غیرسیاسی»، «مخالف میانه‌رو» و «مخالف تندرو» تقسیم می‌کند. منظور وی از محتاط غیرسیاسی اشخاصی چون آیت‌الله خویی نجفی، آیت‌الله مرعشی نجفی هستند که اعتقاد دارند روحانیت باید با کناره‌گیری از سیاست به آموزش علما و کارهای معنوی بپردازد. روحانیون مخالف میانه‌رو هم از نظر وی شامل افرادی چون آیت‌الله گلپایگانی، آیت‌الله محمد میلانی در مشهد و از همه مهم‌تر آیت‌الله کاظم شریعت‌مداری بودند که گرچه در مسایل راجع به حقوق زنان و اصلاحات ارضی مخالف رژیم بودند ولی ترجیح می‌دادند هم‌چنان با شاه ارتباط داشته باشند تا از این طریق بتوانند سیاست‌های حکومت را تعدیل کنند و در حد امکان با نفوذهای پنهانی از منافع حیاتی نهادهای مذهبی محافظت نمایند. به علاوه آنان خواستار سرنگونی سلطنت نبودند بلکه خواستار اجرای کامل قانون اساسی مشروطه و برپایی سلطنت مشروطه حقیقی بودند.

سومین گروه از نظر وی مخالفان تندرو بودند و رهبر آنان امام خمینی^(ره) در نجف بود. آنان هیچ ارتباطی با حکومت نداشتند و آشکارا از آن انتقاد می‌کردند و به دنبال شکل‌جدیدی از حکومت اسلامی بودند. ما در این پژوهش می‌خواهیم به بررسی روحانیت دوره ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۴ ه.ش بپردازیم. به همین دلیل سه روحانی شاخص را که دارای جهت‌گیری‌های کاملاً متفاوت هستند برگزیده‌ایم: آیت‌الله بروجردی، آیت‌الله کاشانی و نواب صفوی. با تعمیم گونه‌شناسی آبراهامیان به سال‌های قبل از ۱۳۴۲ می‌توان آیت‌الله بروجردی را نماینده روحانیت غیرسیاسی، آیت‌الله کاشانی را نماینده روحانیت مخالف میانه‌رو و نواب صفوی را نماینده روحانیت مخالف تندرو دانست.

۱-۷ پیشینه و تاریخچه پژوهش

بعضی از مهم‌ترین مطالعات و تحقیقاتی که در رابطه با موضوع پژوهش حاضر صورت گرفته و نتایج حاصل از آن‌ها:

جعفریان (۱۳۸۹): «جریانها و سازمانهای مذهبی-سیاسی در ایران (۵۷-۱۳۲۰)»: این کتاب در ۸ فصل گروهها و جریانهای سیاسی مذهبی در ایران قبل از انقلاب را بررسی می‌کند و در آن مباحث زیر مطرح شده است: بازگشت دین به عرصه سیاست پس از شهریور ۱۳۲۰ ه.ش، فعالیت‌های حوزوی از اواخر دهه ۳۰ تا انقلاب اسلامی ۵۷ سال، جریانها مذهبی-سیاسی فعال دهه ۴۰ تا اوائل ۵۰، حسینیه ارشاد و دکتر شریعتی، گروهها و

جریانهای فعال مذهبی-سیاسی در آستانه انقلاب اسلامی، نویسندگان برجسته آثار دینی-سیاسی در آستانه انقلاب اسلامی، جریانهای تجدیدنظر طلب در عقاید شیعه. جمعیت فداییان اسلام در فصل اول مورد بررسی قرار گرفته و در فصل دوم نیز رویکرد سیاسی- فرهنگی آیت الله بروجردی تبیین شده است.

خسروشاهی (۱۳۸۹): «زندگی و مبارزه نواب صفوی»: این کتاب دربردارنده مقالات سید هادی خسروشاهی در روزنامه اطلاعات در خصوص نواب صفوی می باشد. نویسنده مقالات به بیان نقش و تاثیر رهبری فداییان اسلام در ایران و جهان اسلام پرداخته است.

احمدی (۱۳۸۸): «چشم و چراغ مرجعیت»: مصاحبه های ویژه مجله حوزه با شاگردان آیت الله بروجردی: این کتاب دربردارنده مصاحبه هایی با شاگردان آیت الله بروجردی می باشد، از جمله مصاحبه با آیت الله مکارم شیرازی، آیت الله صافی گلپایگانی، آیت الله فاضل لنکرانی و ... گرد آورنده مصاحبه ها در بخشی نیز در خصوص زندگی و آثار آیت الله بروجردی مطالبی آورده است.

سلامتی (۱۳۸۸): «آسیب شناسی تشکیلات احزاب در ایران: بررسی موردی حزب توده، جبهه ملی و فداییان اسلام»: این کتاب نخست به بررسی تاریخچه و تشکیلات سازمان فداییان اسلام می پردازد و در نهایت عنوان می کند که «بی سازمانی» منشا ناکامی سازمان مذکور برای نیل به اهدافش بوده است.

جمعی از نویسندگان (۱۳۸۷): «جریان شناسی سیاسی»: این کتاب به بررسی جریان شناسی گروه ها و احزاب در ایران در محدوده زمانی دوران مشروطه تا پایان سال ۱۴۸۶ ه.ش پرداخته است. نویسندگان در فصل نخست به بررسی دوران قبل از انقلاب اسلامی پرداخته و در بخشی از آن، جریان های سیاسی بعد از شهریور ۱۳۲۰ را توصیف و تبیین نموده اند. سپس این جریان ها را به سه دسته: ملی گرا، چپ گرا و اسلامی تقسیم نموده و جریان اسلامی را نیز دارای سه تجربه متفاوت می دانند: تجربه فداییان اسلام، تجربه آیت الله کاشانی و تجربه آیت الله بروجردی.

صفارهرندی (۱۳۸۷): «نقش آفرینان عصر تاریکی»: نویسنده این کتاب مباحث خود درباره فداییان اسلام، آیت الله بروجردی و آیت الله کاشانی را در فصلی تحت عنوان دوران اندوخته بیان می کند. او معتقد است موفقیت ملی گراها در ملی کردن صنعت نفت تا حد زیادی مرهون جریان اسلام گرای فداییان اسلام و آیت الله کاشانی است. نویسنده سپس به بیان مبارزات ضد استعماری آیت الله کاشانی پرداخته و در خصوص آیت الله بروجردی نیز معتقد است هرچند وی از دخالت مستقیم در سیاست پرهیز داشت ولی بسیاری از جریان های سیاسی متأثر از وی بوده است.

مظفری (۱۳۸۷): «جریان‌شناسی سیاسی ایران معاصر»: این کتاب پس از ارائه تعریف و معیار در جریان‌شناسی سیاسی، به بررسی جریان‌های موجود در ایران از زمان مشروطه تا حال حاضر می‌پردازد و این جریان‌ها را به ۶ دسته تقسیم می‌کند از جمله جریان اسلامی. سپس در ذیل جریان اسلامی، تشکل‌های اسلامی زمان محمدرضا پهلوی (۴۰-۱۳۲۰) را بررسی کرده و به فداییان اسلام به عنوان یک تشکل اسلامی می‌پردازد. این کتاب به بررسی مواضع آیت‌الله کاشانی پرداخته است و مواضع و اقدامات آیت‌الله بروجردی را در قالب فعالیت‌های فرهنگی توضیح می‌دهد.

تهوری (۱۳۸۶): «زندگانی سیاسی آیت‌الله کاشانی»: در این کتاب به زندگانی سیاسی آیت‌الله کاشانی به طور مفصل پرداخته شده است به گونه‌ای که از سویی با توصیف فعالیت‌های سیاسی وی خصوصاً در جریان ملی کردن نفت، به بررسی رابطه وی با دکتر مصدق و فداییان اسلام می‌پردازد و از سوی دیگر در فصلی جداگانه نگرش‌های سیاسی - اجتماعی وی را توضیح می‌دهد.

کاشانی (۱۳۸۶): «آیت‌الله کاشانی به روایت اسناد و خاطرات»: این کتاب با بهره‌گیری از اسناد و خاطرات گوناگون به تبیین نقش آیت‌الله کاشانی در حوادث سال‌های ۲۶-۱۳۲۰ می‌پردازد.

امینی (۱۳۸۵): «اندیشه و عملکرد فداییان اسلام»: این کتاب اندیشه، تفکر دینی و نحوه مبارزات جمعیت فداییان اسلام را مورد بررسی قرار می‌دهد. نقش فداییان اسلام در نهضت ملی ایران، مبارزات فرهنگی - تبلیغی و جلسات سیاسی - مذهبی آنان و بررسی عملکرد و اندیشه فداییان اسلام براساس روزنامه "نبرد ملت" از موضوعات عمده مورد بحث این کتاب هستند.

خوش‌نیت، سیدحسین (۱۳۸۵): «سید مجتبی نواب صفوی: اندیشه‌ها، مبارزات و شهادت او»: این کتاب که توسط یکی از یاران نواب صفوی نگاشته شده است، با بررسی اوضاع جهان در آستانه جنگ جهانی دوم آغاز می‌شود و چگونگی شکل‌گیری جمعیت فداییان اسلام و عوامل تشدید کننده فعالیت آنان را توضیح می‌دهد.

امینی (۱۳۸۱): «جمعیت فداییان اسلام و نقش آن در تحولات سیاسی - اجتماعی ایران»: این کتاب در دو بخش به بررسی این جمعیت پرداخته است. در بخش اول به علل پیدایش و اندیشه‌های سیاسی این گروه پرداخته و در بخش دوم فعالیت‌های این گروه را تا نهضت ملی، از نهضت ملی تا کودتای ۱۳۳۲ و از کودتا تا شهادت بررسی کرده است.

مرکز بررسی اسناد وزارت اطلاعات (۱۳۷۹): «روحانی مبارز آیت‌الله سید ابوالقاسم کاشانی به روایت اسناد»: این کتاب اسناد مربوط به آیت‌الله کاشانی را در سه فصل (تیرماه ۱۳۲۷ تا آخرین تبعید، دوران نمایندگی و رهبری و دوران بعد از کودتا) گردآوری و تنظیم نموده است.